

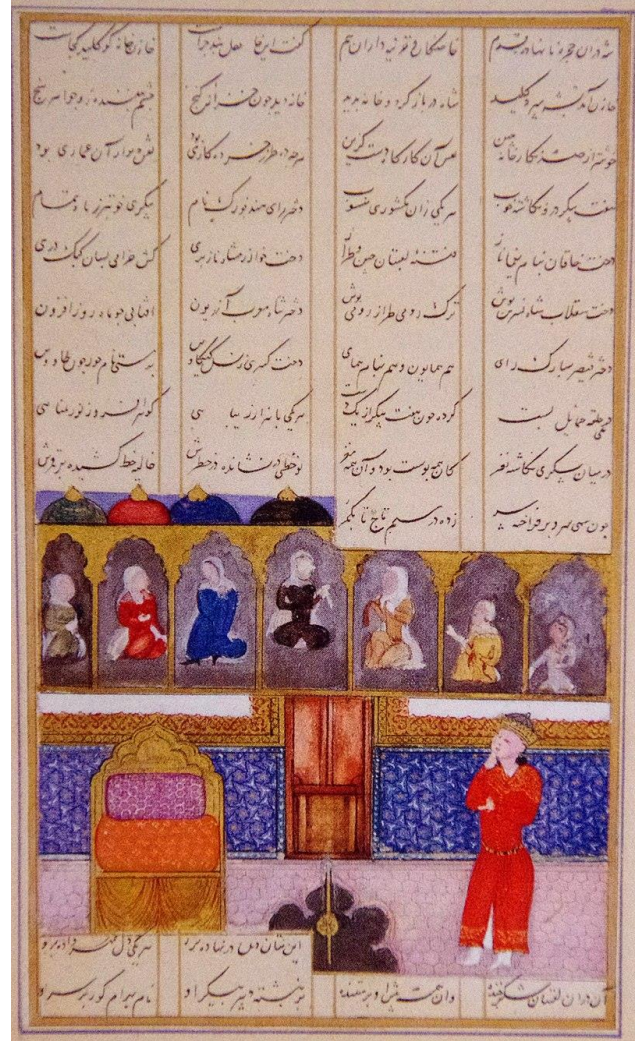
Nizami və irfan

Aygün Əlizadə

AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunun aparıcı
elmi işçisi, f.ü.f.d., dosent

Dahi Nizami Gəncəvi yaradıcılığı daim dünya tədqiqatçılarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Nizaminin yaşadığı dövr farsdilli ədəbiyyatda irfani əsərlərin çoxluğu ilə fərqlənir. Belə şairlərin arasında dövrün böyük irfan şairləri Sənayi Qəznəvi (1080-1131/41) və Fəridəddin Əttarın (1145-1221) adlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Sənayi Qəznəvinin, Fəridəddin Əttarın əsərləri sırf irfan ədəbiyyatının nümunələri sayılsa da, Nizami yaradıcılığı haqqında tam şəkildə bunu demək mümkün deyil. Nizaminin əsərlərinə diqqət etdikdə onların əvvəlində olan minacat və nətlər öz irfani çəkisi ilə oxucunun marağına səbəb olur. Bunların sayı “Sirlər Xəzinə”sində 9, “Xosrov və Şirin”də 5, “Yeddi gözəl”də 3, “Leyli və Məcnun”da 3, “İskəndərnamə”də ümumilikdə 7-dir.

Fikrimizcə, Nizaminin “Həft peykər”ini irfani məzmunlu əsərlərdən hesab etmək olar. Əsərin adında “həft” (“yeddi”) rəqəminin işlədilməsi həmin dövr ədəbiyyatında bu rəqəmə verilən dəyərdən irəli gəlir. Ümumiyyətlə, farsdilli ədəbiyyatda yeddi rəqəminin müqəddəsliyi məlumdur. Yeddi rəqəmi bəzi xalqların düşüncəsində müqəddəs sayılır, bəziləri isə bu rəqəmi sonsuzluq rəqəmi kimi qeyd edirlər. Hətta Qurani-Kərimdə bir neçə dəfə bu rəqəmə rast gəlirik. Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl”i, Əbdürrəhman Caminin “Həft övrəng”i və Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə” əsərində Rüstəm və İsfəndiyarın “həftxan” adlanan mərhələləri keçməsi bu rəqəmə nə qədər dəyər verildiyini bir daha sübut edir. Biz belə düşünürük ki, Əttar öz vadilərini məhz Firdovsinin təsiri ilə yeddi sayda seçmişdir. Çünki məlum olduğu kimi, onun “Məntiqüt-teyr” (“Quşların söhbəti”) əsərində Simurğ kimi baş obrazı da qədim əfsanə və dastanların qələmə alındığı Şahnamə əsərindəndir. Əgər Firdovsinin əsərində xarici divlərlə mübarizədən söhbət açılırsa, Əttarın əsərində də daxili divlərin dəf olunmasından bəhs edilir. Fəri-

dəddin Əttar yeddi eşq vadisini məqam kimi təqdim etsə də, bunları məqam və halın sintezi kimi qəbul etmək daha düzgün olardı. Digər tərəfdən Fəridəddin Əttarın “İlahinamə” əsərində də süjet xətti yeddi rəqəmi üzərində, ata və altı oğulun dialoqları əsasında yazılmışdır.

İndi belə bir sual ortaya çıxır. Nizaminin əsərində işlədilən yeddi rəqəmi hansı anlamı ifadə edir? Nizaminin müasiri olan Fəridəddin Əttarın “Məntiqüt-teyr” əsərində yeddi eşq vadisindən bəhs olunmuşdur. Həmin vadilərin qısa izahı belədir:

Şair hər vadini elə gözəl poetik və eyni zamanda sufi təfəkkürü ilə təsvir edir ki, oxucunun heyranəsinə səbəb olur.

هست وادی طلب آغاز کار
وادی عشق است از آن پس، بی کنار

پس سیم وادی است آن معرفت
 پس چهارم وادی استغنا صفت
 هست پنجم وادی توحید پاک
 پس ششم وادی حیرت صعبناک
 هفتمین، وادی فقر است و فنا
 بعد از این روی روش نبود تو را (3)

*İşin əvvəlində tələb vadisi var
 Ondan sonra sonsuz eşq vadisidir
 Sonra üçüncü vadidir mərifət
 Sonra dördüncü vadi istiqna sifət
 Beşinci pak tövhid vadisidir
 Sonra çətin heyrat vadisidir
 Yeddinci vadi fəqrü-fənadır
 Bundan sonra sənin getməyə üzün yoxdur*

Onun təqdim etdiyi vadilərdən birincisi tələblə başlayır. Bu vadidə hər an bəlalər mövcuddur. Daim çalışmaq lazımdır. Var-dövlətin, mülkün salikə heç bir faydası yoxdur. Tələb vadisində qanın içinə daxil olmaq lazımdır. Bu vadidə insanın qəlbi bütün pis xislətlərdən təmizlənməlidir. Əgər qəlbini təmizləyə bilsən, təbii ki, onda parıltı yaranar. Qəlbində nur aşkar olar və bir tələbin minə çevrilər. Tələb vadisində addımlayan salik yolunda atəş olsa belə, yüz xoşagəlməz hadisə ilə üzləşsə belə, özünü pərvanə kimi həmin atəşə vurar. Müştəq olduğuna görə, saqিদən bir qurtum su istər. Saqinin ona verdiyi bədədən bir qurtum su ona elə nuş olar ki, hər iki aləmi bütünlüklə unudar. Dəryada qər q olmuş təşnə cananın sirrini candan tələb edər. İnsan həmin vadidə canalən əjdəhadan qorxmaz. Qarşısına küfr və lənət çıxsa da, onun üzünə qapı açılmasını qəbul edər. Elə ki, qapı açıldı nə küfr qalar, nə din. Çünki orda bunların heç biri yoxdur. (1,282)

Tələb vadisindən sonra eşq vadisidir. Bu vadinin xüsusiyyəti odur ki, kim ora çatsa, atəşə qər q olar. Eşq vadisində atəş kimi olmalısən, əgər atəş olmasən onda sənin yaşayışın o qədər də ürəkaçan olmaz. Həqiqi aşiq odur ki, atəş kimi ola, yəni isti, yandırən və qürurlu. Bir an nə kafirlik bilər, nə din, nə zərrə qədər şəkk tanıyar, nə yəqin. Yaxşı və pis onun yolunda eyni olar. Əgər özünü bu vadidə birdəfəlik yandırmasən, qəm xarlıqdan necə xilas ola bilərsən? Balıq dənizdən səhraya düşəndə dənizə qayıtmağa ça-

lışdığı kimi, aşiq də daim yanıb yaxıllar ki, öz məkanına çatsın. Bu vadidə eşq atəş, ağıl isə tüstüdür. Eşq atəşi gələndə ağıl tüstüsü tez qəçar. Ağıl eşqin sevdasında ustad ola bilməz. Çünki eşq anadangəlmə ağılın işi deyil. Ölü adamlar eşqə layiq deyillər. Əgər diri olmaq istəyirsənsə, aşiq ol. (1, 291)

Eşq vadisindən sonra, mərifət vadisi gəlir. Bu vadinin xüsusiyyəti yolların çoxluğundadır. Burada bədən saliki və can saliki fərqlidir. Mərifət vadisində hər kəsin seyri öz kamalı qədərdir, hər kəsin yaxınlığı onun halından asılıdır. Mərifət günəşi parlayanda ona bütün gizli sirlər aşkar olar. (1, 303)

İstiqna vadisi isə mərifət vadisinin davamı kimi gəlir. İstiqna vadisində hər şeydən istər cənnətə getmək arzusu, istər cəhənnəmdən qorunmaq diləyi mövcud deyil. (1, 312)

Tövhid vadisində artıq hər şey birin daxilindədir. Bundan başqa, rəqəm mövcud deyil. (1, 323)

Tövhidin nəticəsi heyratdır. Salik əvvəlki vadidə Ondan başqasını görmədiyindən, bu vadidə özünü seçə bilmir və heyratə düşür.

Vəhdəti-vücudun təfsir və bəyanı heyrat yadır və heyrat vüsəl qapısıdır. Əgər heyrat vadisinə çatmış salikdən soruşsan ki, fanisən ya baqi, yaxud gizlinsən, ya aşkar – cavab verməyə sözü olmayacaq. Salikin qəlbi bu vadidə eşqlə dolu olduğu halda boşdur, yoxluqdan dəm vurduğu halda, Onun varlığındadır. Eyni zamanda, hər bir şeydən xəbərsizdir. (1, 332)

Bu vadidən sonra isə fəqr və fəna vadisi gəlir. Burada söz demək belə rəva deyil. Bu vadidə lazım olan şey bütün bəşəri sifətlərdən ayrılıb Haqqın sifətlərində əbədlilik tapmaqdır. (2, 344)

Gördüyümüz kimi, Əttarın təqdim etdiyi mistik yol tələb ilə başlayıb, Allahda əriməklə bitir. Əgər salik bu yolları qət edərsə, həqiqətə çata bilər.

Gördüyümüz kimi, Əttarın təqdim etdiyi vadilər bunlardır: 1. Tələb, 2. Eşq, 3. Mərifət, 4. Tövhid, 5. İstiqna, 6. Heyrat, 7. Fəqrü-fəna.

Nizami Gəncəvinin “Həft peykər” əsərini oxuyanda da hekayələrin hər biri mühüm irfani məsələyə həsr olunmuşdur desək, yanılmarıq. Həmin ardıcılıq “Həft peykər”də belədir: 1. Peşmançılıq, 2. Sədaqət, 3. Eşq, 4. Mərifət, 5. Pak niyyət, 6. Xeyir əməl, 7. Tövbə.

Bəhram şah təqvimlə həftənin başlanğıcı sayılan və astroloji təsəvvürə görə Keyvan (Saturn) planeti ilə bağlı olan şənbə günü qara paltar geyinərək birinci iqlim padşahının qızının qara rəngli sarayına gedir. Hind şahzadəsi ona atasının sarayına gedib-gələnlər və həmişə qara paltarda olan bir qadından “Qara geyimli padşah” haqqında eşitdiyi maraqlı bir hekayə söyləyir. Hekayənin qısa məzmunu belədir:

“Təsadüfən şəhərə gələnlər qara paltarlı qərib bir qonaq padşaha “Bihuşlar şəhəri adlanan bir ölkədən danışır, orada bütün kişilərin qara paltar geyindiklərini bildirir. Qonağın söhbəti şahı təəccübləndirir. O, həmin ölkəyə gedərək burada kişilərin nə üçün qara geyimdə olmalarının səbəbini öyrənməyə çalışır. Ancaq heç kəs ona bu barədə bir söz demək istəmir. Uzun macəradan sonra dostlaşdığı bir qəssab padşahı şəhərin kənarına gətirərək bir minarə qarşısındakı səbətə oturur. Çox keçmir şah özünü səfalı bir çəmənlikdə görür. Axşam üstü bir dəsrə gözəl qız çəmənlikdə məclis qururlar.

Qızlar gözəllər sultanının əmrilə şahı da məclisə gətirirlər, onu 29 gün qonaq saxlayırlar. Otuzuncu gecə səbr tükənən şah təkidlə gözəllər sultanından vüsal istəyir. Gözəl yalvarıb bir gecə də səbr etməyi xahiş edirsə də, şah öz istəyindən əl çəkmir. Nəhayət o, zahirən razılığını bildirib şahdan bir anlığa gözlərini yummağı xahiş edir. Şah gözlərini yumur, açanda özünü qəssabın oturduğu səbətdə görür.

Beləliklə, qara geyinənlərin açılmaz müəmmaya çevrilən sirri şaha aşkar olunca o özü də peşman olub qara paltar geyinir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sufilərin çoxu məqamlarına peşmançılıq – nədamətlə başlayır. Belə ki, insan gözlərini yumduğu üçün həqiqətlərin çoxundan xəbərsiz olur və onun bu xəbərsizliyi çoxlu bəlalara üzləşməsinə gətirib çıxarır.

گفت یک لحظه دیده را در بند
تا کشایم در خزینہ قند

*Dedi bir an gözünü bağla
Ta ki qənd xəzinəsinin qapısını açım.*

Qəhrəmanın gözünü yumması onun əbədi olan nemətlərdən məhrumluğuna gətirib çıxardı

və bu da yalnız qara rənglə ifadə olunan peşmançılıq məqamına aid edilə bilər.

İkinci hekayədə isə sədaqətin, düzlüyün kamala çatmağın ikinci yol olduğu göstərilmişdir. Bunu həm hekayənin özündə, həm də Süleyman və Bilqeyis haqqında olan hekayədə aydın görmək mümkündür.

راست گفتن چو در حریم خدای
آفت از دست برد و رنج از پای
به که ما نیز راستی سازیم
تیر بر صید راست اندازیم (4)

*Düz danışmaq Allah hərimin qapısı kimidir
Əldən bəlanı, ayaqdan əziyyəti aparar
Yaxşı olar ki, biz də düzlük quraq
Oxu şikara tərəf düz ataq.*

Yekşənbə günü Bəhram ikinci iqlim padşahının sarı geyimli qızı Himayın Günəş ilə bağlı sarayına gedir. Rum gözəli axşam olcaq İraq məmləkətində “Kənim satan şah” adıyla məşhur olan bir padşahın hekayəsini Bəhrama nağıl edir.

“Münəccimlərin məsləhəti ilə evlənməyən bir şah ömrünü-gününü satın aldığı kənizlərlə keçirmək qərarına gəlir. Ancaq şahın aldığı kənizlərin heç biri ona axıra qədər sədaqətlə xidmət göstərmir. Onlar sarayda yaşayan qarının fitnəsinə uyaraq tezliklə yoldan çıxır, dikbaşlıq göstərir, şaha yaxşı qulluq etmirlər.

Bir gün şah Çindən gözəl kənizlər gətirən bir tacirdən ürəyinə yatan bir gözəli almaq istəyir. Tacir şaha bu kəninin çox məğrur olduğunu və kişi arzusuna əmək etmədiyini bildirirsə də, şah buna əhəmiyyət verməyib kənişi alır. Kəniş saraya gəldiyi gündən mülayim rəftarı və xoş xasiyyəti ilə hamının rəğbətini qazanır. Tezliklə qarını uzaqlaşdıraraq şaha sədaqətlə xidmət göstərir, şah onu getdikcə daha çox sevməyə başlayır. Kəniş isə tacirin dediyi kimi, ondan uzaq gəzir və şahın günü-gündən artan məhəbbətinə qarşı soyuqluq göstərməkdə davam edir. Bir gün onlar bir yerdə oturub ürəkdən söhbət etmək qərarına gəlirlər.

Onların açıq-döğru sual-cavabları, səmimi etirafları bir-birinə olan məhəbbətlərini daha da artırır. Bu zaman saraydan uzaqlaşdırılan qarı vəziyyətdən xəbərdar olaraq şaha yaxınlaşır və

şaha kənizdə özünə məhəbbət oyatmaq üçün ona məsləhət verir. Kəniz yenə qərarından dönmür və şahın soyuq rəftarına da dözmür. Nəhayət bir gün münasib vaxt taparaq bütün bunların qarının hiyləsi olduğunu öyrənir. Nəhayət bütün maneələri yox edib bir-birlərini sevdiklərini səmimiyyətlə etiraf edirlər.

Hekayənin tərkibində nağıl qəhrəmanının dililə əlavə edilmiş daha doğrusu məsəl kimi söylənilən “Süleyman və Bilqeys” əhvalatı rum şahzadəsinin nağılının maraqlı və ibrətamiz mənasını bir daha artırır:

Nizaminin yaratdığı üçüncü məqam eşq məqamıdır.

بر رهش عشق ترکتازی کرد
فتنه با عقل دستتازی کرد (4)

*Yolda onun eşqini yağmaladı
Fitnə ağıla əlini uzatdı*

Bəhram şah Düşənbə günü yaşıl geyinərək 3-cü iqlim şahzadəsi Ay ilə həmahəng olan yaşıl sarayına gedərək onun təbiətə bir-birinə zidd olan iki cavan haqqında danışdığı əhvalatı dinləyir. Hekayədə deyilir: “Təsadüfən küçədə yel əsib örtüyünü açan bir qadının üzünü görən Bişr tövbə etmək və günahlarını yumaq üçün Beytül-müqəddəsə səfər edir. Yolda ona Məlixə adlı özündən razı, xudpəsənd bir adam rast gəlir. Onlar birlikdə səfər edirlər. Məlixə yol uzununu Bişrə müxtəlif suallar verərək özünün məlumatlı, kainat sirlərinə vaqif, bilikli bir adam olduğunu nümayiş etdirir, yoldaşını isə avamlıqda, nadanlıqda təqsirləndirir...

Onlar ucu-bucağı görünməyən bir səhraya çatırlar. Bir ağacın altında torpağa basdırılmış su ilə dolu bir küp görürlər. Su içir ağacın kölgəsində dincəlirlər. Məlixə küpdə çimmək istədiyini söyləyir. Bişr ona yalvararaq yolçuların ürəklərini sərincətmək üçün xeyirxah adamların qoyduqları belə təmiz suyu çirkləndirməməyi xahiş edir. Məlixə isə küpün bura heyvanları ovlamaq məqsədilə qoyulduğunu, çimib sonra onu sındırmaqla heyvanları xilas edəcəyini söyləyir və soyunaraq özünü küpə atır. Bişr xeyli gözləyib, yoldaşının çıxmadığını görür. Küpün dərinliyini yoxlayıb onun ağzına saxsı parçası qoyul-

muş bir quyu olduğunu görür. Bir təhər Məlixəni quyudan çıxararaq Yerin-göyün sirlərindən söz açan bu bilici adamın bir küplə quyunu ayırd edə bilməməsindən təəccüblənir. Məlixəni dəfn edib onun paltarları və min dinar qızıl pulunu götürüb soraqlaşaraq yoldaşının evini tapır və qadınına verir.

Əhvalatdan xəbərdar olan qadın bir qədər ağlayaraq Məlixənin bəd rəftarı və qəddarlığından danışır. Bişrin nəcib və xeyirxah bir adam olduğunu görüb ona evlənməyi təklif edir. Qadın özündən örtüyü götürən kimi Bişr qarşısında küçədən keçərkən rastlaşdığı və ilk baxışdan ürəyini ovladığı gözəli görür. Kəbin kəsdirərək onunla evlənin.

Bəhram şah seçənbə günü əynində qırmızı geyim Mars (Mərrix) planeti ilə həmahəng olan qırmızı saraya dördüncü iqlim şahzadəsinin yanına gedir. Slavyan gözəli ona öz ağıl və zəkası ilə seçilən bir igid rus şahzadəsinin maraqlı sərgüzəştini nağıl edir.

“Rus ellərinin birində hökmlərlik edən padşahın ay üzvlü, hünər və biliyi ilə məşhur dilbər qızı özü üçün tikdirdiyi sehrli qalanın divarına şəklini vurduraraq qalaya yol tapan və onun şərtlərini yerinə yetirən igid cavana ərə gedəcəyi haqqında bir yazı yazdırır. Qızın gözəlliyinə vurulan bir çox gənclər onu almaq fikrinə düşmüş, ancaq qalanın sirlərini tapa bilmədikləri üçün həlak olmuşlar.

Şəhərə yenicə gəlmiş igid bir cavan bir müddət müdrək qoca yanında dərs alandan sonra öz zəkası, iradə və cəsarəti sayəsində qalanın sirlərini açmağa bilir və gözəlin bütün şərtlərini yerinə yetirərək istədiyinə nail olur.

Bu hekayədən məlum olur ki, şairin fikrincə növbəti məqam mərifət məqamıdır. İnsan mərifət sahibi olarsa, çox sirlərin üstünü açmağa bilər.

از سر فرخی و فیروزی
کرد از آن خضر دانشآموزی
چون از آن چشمه بهره یافت بسی
برزد از راز خویشتن نفسی (4)

*Bərəkətli və qalibiyyət üzündən
O Xızıra şagirdlik etdi
O çeşmədən çoxlu bəhrə tapanda
Öz sirrindən nəfsini çəkdi*

Nizaminin “Həft peykər” əsərində zərdüştüliyin əsas konsepsiyası olan “yaxşı söz, yaxşı rəftar, yaxşı əməl” konsepsiyasının da üstünlük təşkil etdiyini görmək olar. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, zərdüştü irfanının məqamlarının sayı da yeddidir:

Ahura Məzdaya yaxınlaşmaqda birinci addım Vohu Mana ya gözəl əxlaqdır. Bu söz fars dilində bəhmən kimi tərcümə olunur. Yaxşı düşünmək Allahın zati sifətlərindən biridir və Ahuranın insana verdiyi bəxşışdir və hər bir insan onu özündə inkişaf etdirməlidir.

İkinci addım olan Asha Vahishta fars dilində ordibeheşt kimi çevrilən “ən yaxşı Aşudur”. Aşu Allahın zatında düzgünlük, mütləq qayda və nizam yaratmaq bacarığıdır. İnsanda belə bir xüsusiyyət olarsa, insan düzgünlüyə qoşular.

Xşatra Variya ki, fars dilində şəhrivər kimi çevrilmişdir, bacarıq və özünə şəhriyarlıqdır. İnsanda bacarıq sifəti Allahın zati bacarığına əsaslanır. Bu bacarıq məhdud səviyyədədir, inkişaf etdirilib artırılmalıdır. Güzəşt və mehribanlıq, qeyri-qanuni rəftarı kontrol bacarığı, ağılla hiss arasında uyğunluq bacarığı, Aşanın qaydalarının ardınca getmək, haqqın müdafiəsi və yalanla mübarizə, azadlığa çatma və s. şamil olunur.

Dördüncü addım Qatlarda Spenta Armaiti kimi gələn və fars dilində sepəndarməz ya isfənd kimi tərcümə olunan məhəbbət sifətidir. Aşo Zərdüştün baxışında insanla Allah arasında əlaqə dostluq və məhəbbət əsasında olmalıdır, qorxu və zülm üzündən yox. Allahu tanıyıb Ona eşq bəsləmək lazımdır. Buna görə də insan özündə məhəbbət sifətini artırmalıdır. Əhdə vəfa, özünü saxlama, güzəşt, təvazökarlıq, bağışlama, səxavət bu sifətin xüsusiyyətləridir.

Sonrakı sifət Aşo Zərdüştün baxışında Harvatat və fars dilində Xordad kimi bəyan olunmuşdur. Bilik qazanmaq insanı kamal mərhələsinə yönləndirir və onu təcridən kamil insana çevrir. Aşo Zərdüştün baxışında kamal altıncı mərhələ olan Amordadla bir-birinə birləşmişdir. Əgər insan kamala çatarsa, özü özlüyündə ölümsüzlüyə də çatacaq. Ameretat fars dilində “amordad” əbədilik mənasındadır. Şübhəsiz, bu sifət Allahın zati sifətidir. Amma insan da onun yaranışında nəzərdə tutulan sistemə əsasən başqa yolla əbədiliyi əldə edə bilər.

Zərdüştü irfanında yeddinci yol Ahura Məzdani kamil tanımaq və kamil insan yəni “sepəntə mən”ə çatmaqdır ki, həqiqət nurunu və Ahura nidasını dərk etmişdir və yanar çırağ kimi arifin qəlb gözünü işıqlandıracaq. İş, çalışmaq, paklıq, doğruluq, bacarıq, quruculuq, yenilikçilik, məhəbbət davamlı olacaq ki, onun fitrətində kamillik yaransın və Allaha yaxınlaşsın. (5)

Bəhram çahərşənbə günü beşinci iqlim şahzadəsinin Merkuri (Utarid) planeti ilə bağlı mavi rəngli sarayına gəlir. Məqrib ölkəsinin nazəndə gözəli Azəryun şahın arzusuna əməl edərək Misir ölkəsində yaşayan Mahan adlı bir tacirun başına gələn əhvalatları danışır.

Var-dövləti başından aşan gənc tacir Mahan dostları ilə səfalı bir bağda qonaqlıqda olduğu zaman tələsik özünü ona yetirən şəriki ona karvanla çoxlu mal gətirdiyini xəbər verir və gecə ikən malları gömrük vermədən şəhərə daşımağı təklif edir. Mahan şərikinə qoşularaq sevinərək gedir. Yolda Mahanın şəriki gözlənilmədən yox olur! Mahan qaranlıqda tək qalaraq, yolu azır, ucu-bucağı görünməyən nəhayətsiz bir səhrada çaş-baş qalır. Divlər, cinlər və ifritlər dəfələrlə ona yanaşır, yoldan azdırır. Nəhayət əli heç bir yana çatmayan Mahan Tanrıya yalvarıb ondan kömək istəyir. Darda qalanların əfsanəvi xilaskarı olan Xızır peyğəmbər onu bəlalardan qurtarır.

Mahanın simasında heç bir maddi sıxıntı görməyən bir adamın var-dövlətini artırmaq ehtirası ucundan böyük bəlalara düçar olduğunu göstərən bu hekayədə tamahkarlığın insan taleyindəki pozucu təsiri pislənilir. Həyatı nemətlərə həddindən artıq aludə olmaq pislənilir, nəfsini cilovlaya bilməyən acgöz adamın daima qorxu içərisində olduğu göstərilir.

نیت نیک تست کامد پیش
میرساند ترا به خانه خویش
دست خود را به من ده از سر پای
دیده بر هم ببند و باز گشای
چونکه ماهان سلام خضر شنید
تشنه بود آب زندگانی دید (4)

*Sənin yaxşı niyyətindir ki, gəldi öna
Səni öz evinə çatdırar
Öz əlini mənə ver bütünlüklə*

*Gözlərini bağla və yenidən aç
Mahan Xızrın salamını eşidəndə
Susuz idi dirilik suyunu gördü*

Bəhram şah həftənin uğurlu günlərindən sayılan pəncşənbə günü 6-cı iqlim şahzadəsinin Yupiter (Müşəri) ilə həmahəng olan səndəl rəngli sarayına gedib Çin Xaqanının qızının söylədiyi “Xeyir və Şər” adlı iki gəncin hekayəsini dinləyir.

Bir-birilə yoldaş olub uzaq səfərə çıxan Xeyir və Şər adlı iki cavan adları kimi təbiətə bir-birlərinin tam əksidirlər. Yolun quru çöllərdən düşəcəyini bilən Şər bardağa su doldurub Xeyirdən gizli özü ilə aparır. Yola nabeləd olan Xeyir isə bu haqda heç düşünmür, öz azuqəsini yeyir, içir, yoldaşını da səxavətlə qonaq edirdi. Qızmar günəş altında bir neçə gün yol getdikdən sonra Xeyirin suyu tükənir. O Şərin xəlvəti su içdiyini görüb ondan su istəyir. Şər isə bir içim su üçün yoldaşından onun gözlərini tələb edir. Susuzluq Xeyiri lap əldən salır, taqəti kəsilir. Nəhayət dözməyib Şərin təklifinə razı olur.

Qəddar Şər bir an belə tərəddüd etmədən onun üstünə şığıyib gözlərini çıxarır. Var-yoxunu qarət edib tək-tənha al-qan içində quru səhrada qoyaraq, su da verməyib yoluna davam edir. Xeyir mərhəmətli kürd qızı və onun nəcib ailəsinin yardımını ilə nicat tapır. Tezliklə mənsəbə çatır, var-dövlət sahibi olur. Bir gün təsadüfən o Xeyirlə rastlaşan Şər onun ayaqlarına düşərək günahlarını bağışlamasını xahiş edir. Xeyir Şəri bağışlayırsa da, o, kürd tərəfindən cəzalandırılaraq öldürülür.

Burada isə niyyəti pak olanın əməlinin də pak olması məsələsi qoyulur. Xeyirin timsalında həmişə yaxşı işlər görənlərin mükafatlandırılacağı göstərilir, şər, pislik isə həmişə məhvə məhkumdur.

*تو مرا کشتی و خدای نکشت
مقبل آن کز خدای گیرد پشت (4)*

*Sən məni öldürdün Allah öldürmədi
Xoşbəxt odur ki, Allaha söykənsin*

Cümə günü yetişcək şah əyninə ağ paltar geyərək yeddinci iqlim şahzadəsinin Venera (Zöh-

rə) planeti ilə həmahəng olan ağ günbəzə gedir. İran şahının Keykavus nəşəbli gözəl qızı Dürüsti ona öz anasından eşitdiyi ağ rənglə bağlı bir əhvalat danışır. “Zahir görkəmi və biliyi ilə hamını heyran edən mərifətli bir gənc günlərin bir günündə öz bağında gəzərkən qapının bağlı olduğunu görüb təəccüblənir. İçəridən çalğı və oxumaq səsləri eşidilir. Bağ sahibi qapını nə qədər döyürsə heç kəs açmır. Çarəsiz qalıb bir təhər hasardan dəşik açıb içəri girir. Bağda bir dəstə qızın çalib oynayaraq əyləndiklərini görür.

Qızlar əvvəlcə onun oğru olduğunu güman edib onu cəzalandırmaq istəyirlər. Ancaq sonra bağın sahibi olduğuna inanıb ona bəyəndiyi bir gözəli seçməyi təklif edirlər. Bağ sahibi qızların içərisində olan mələksima bir gözələ məhəbbət yetirərək onunla bağın xəlvət bir guşəsinə çəkilir. Ancaq gözlənmədən bir-birinin ardınca baş verən hadisələr sevgililərə mane olur. Hər dəfə bir hadisə - gah eyvanın uçulması, gah pişiklərin, gah siçanların, gah tülkülərin səsləri onları qorxudur. Nəhayət onlar bağın gizli bir guşəsinə gizlənməkdən əl çəkib el adətincə toy edib evlənmək qərarına gəlirlər.

*توبه کردم به آشکار و نهان
در پذیرفتم از خدای جهان (4)*

*Tövbə etdim gizləndə və aşkarda
Dünyanın ağasından dürr qəbul etdim.*

Gördüyümüz kimi, peşmançılıq qəflət, gözlərin bağlı olması və hər yeri qara görmək anlamını verir. İnsan etdiyi pis əməllərdən tövbə etdiyi təqdirdə ağ günə çıxıb bilər. Nizaminin məqamları peşmanlıq qaralığı ilə başlayıb tövbə ağılığı ilə bitir. Nizaminin qurduğu irfan məqamları çox maraqlı olması ilə də fərqlənir. Şair məqamlarına həftənin gün, planet adı, rəng adları, ölkə adları qatmaqla yeddi rəqəminin qüvvətini daha da artırır. Yəni əsərdə bütün məsələlər yeddi rəqəminin üzərində qurulmuşdur. Yeddi rəqəmi sanki kamilliyin simvoludur, insanı xoşbəxt edəcək məqamdır.

İrfan məsələsi şairin “Həftə peykər” əsərində dövrün tələblərinə uyğun təqdim olunsada, Nizaminin digər əsərlərində irfanın yeni bir forması təqdim olunmuşdur. Bu da ayrı-ayrı fərdlərin

deyil, bütün bəşəriyyətin təkamülü məsələsidir. İrfanın digər şairlərin təqdim etdiyi formada deyil, başqa şəkildə verməsinin səbəbi də budur. Əgər Sənayi və Əttar yalnız salikin haqq yolunu seçib getməsinə, insanın fərd şəklində haqqa qovuşmasını bildirirsə, Nizamidə bu məsələ bir qədər fərqli şəkildə verilmişdir. Digər şairlərin əsərlərində insan seyrü-sulukda addımlayaraq irəliləyir və öz məşuquna qovuşurdu. Nizami isə fərddən çox cəmiyyətin inkişafına diqqət yetirirdi. Ona görə də Nizaminin əsərlərində ictimai mövzuların çoxluğunu görmək mümkündür. Bəlkə elə buna görədir ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərinə onlarla nəzirələr yazılmağa başlamış və hər bir şair Nizaminin qoyduğu ideyaları öz əsərlərində öz düşüncələrinə uyğun olaraq təqdim etmişlər. Nizaminin əsərlərinə nəzirə yazan şairlərdən Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdü bəy Şirazi, Abdullah Hatifi, Əbdürrəhman Cami, Xacu Kirmani, Vəhşi Bafqi və digər məşhur şairlərin adlarını çəkmək olar. Bütün bu şairlər Nizami ənənələrini davam etdirərək dövrün və məkanın tələbinə uyğun şəkildə əsərlər yaratmış və əsrlər boyu Nizami adının dillər əzbəri olmasına zəmin yaratmışlar.

Ədəbiyyat:

1. نیشابوری، فریدالدین محمد عطار، منطق الطیر، بیک فرهنگ، تهران، 1373،400 ص

2. الميبدی، ابو الفضل رشيد الدين، كشف الاسرار و عدة الابرار معروف بتفسير خواجه عبد الله انصاری، جلد پنجم ، بسعی و اهتمام اقل عباد و اصغر حکمت، انتشارات دانشگاه تهران 799 ص.

3. <https://ganjoor.net/attar/manteghotteyr/>

4. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/7peykar>

5. <http://w-z-c.com/wzc/archive/pdf/dr-abtin-sasanfar-gatha.pdf> Abtin Sasanfarr. 1390, The Gathas., Asho Zoroaster's Hymns, Tehran, p. 1176.

Aygun Alizade

Nizami and Gnosis

Summary

The article examines Nizami Ganjavi's work "Haft peykar" from a gnosology point of view. This work is compared with Faridaddin Attar's Mantiqut-teyr, and is presented in the context of the analysis of seven points in Zoroastrianism. Although the issue of knowledge is presented in accordance with the requirements of the time in the poet's work "Haft peykar" a new form of gnosology is presented in other works of Nizami. This is a matter of the evolution of all humankind, not just individuals. This is the reason why gnosology is given in a different way than in the form presented by other poets.